

PINTADERA IZ RAVLIĆA PEĆINE

BRUNISLAV MARIJANOVIĆ
Sveučilište u Zadru
Odjel za arheologiju
Obala kralja Petra Krešimira IV., 2
HR 23000 Zadar

UDK: 903.26(497.15 Hercegovina)"6347"
902.2:903.02] (497.15 Hercegovina)
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper
Primljeno / Received: 2008-10-06

U članku se objavljuje nalaz pintadere iz kasnoneolitičkog sloja (hvarska kultura) višeslojnog nalazišta Ravlića pećine u zapadnoj Hercegovini (Bosna i Hercegovina), na kojemu su sustavna iskopavanja provedena 1977.-1979. Pintadera je pronađena tijekom iskopavanja obnovljenih 2008., a u stratigrafskom pogledu vezana je za tamošnju IIB fazu (klasična hvarska kultura) koju posebno karakteriziraju slikani ukrasi izvedeni u crusted tehnici. Budući da pintadera nije povezana s nekim posebno indikativnim kontekstom, pitanja njezine funkcije, značenja i uporabe na tome nalazištu posve su otvorena. Uzimajući u obzir različita mišljenja o uporabi istovrsnih nalaza na drugim nalazištima, koncepcijsku i likovnu podudarnost ukrasa na pintaderi s motivima na slikanoj keramici iz Ravlića pećine, koji su zbog tehnike izvođenja po mišljenju autora posve neprikladni za praktičnu uporabu, pa im pripisuje karakter predmeta namijenjenih posebnim prigodama, autor i pintaderu povezuje s posebnim ritualnim aktivnostima stanovnika Ravlića pećine.

KLJUČNE RIJEČI: *pintadera, neolitik, Ravlića pećina*

Tijekom rujna 2008., točno tri desetljeća od početka prvih, obnovljena su iskopavanja u Ravlića pećini, jednom od najvažnijih prapovijesnih nalazišta u Hercegovini (Bosna i Hercegovina) i zaleđu istočne jadranske obale općenito.¹ Moram odmah naglasiti da obnavljanje iskopavanja u Ravlića pećini nije uvjetovano potrebom bilo kakve revizije ranijih rezultata, nego je motivirano isključivo željom za njihovom možebitnom dopunom i obogaćivanjem, posebice kada je riječ o najstarijem dijelu depozita, onomu koji pripada ranom neolitiku. Upravo zbog tog razloga iskopavanje je i vezano isključivo za manju galeriju uz istočnu stijenu pećine, otkrivenu ali neistraženu tijekom iskopavanja 1977.-1979., a za koju sam već tada iznio mišljenje da je vjerojatno činila najraniji stambeno korišteni dio pećinskog prostora.² S obzirom na položaj galerije u cjelini nalazišta, visinu njezina stropa i debljinu depozita ustanovljenu u ranije istraženim dijelovima pećine, iskopavanje je započeto *frontal face approach* metodom u kojoj je osnovno polazište predstavljao postojeći profil dobiven prethodnim iskopavanjima. U početnome dijelu ovogodišnjih istraživanja obuhvaćena je površina od 16 m², a utvrđena stratigrafska slika ni u cjelini ni u pojedinostima nije odstupala od one utvrđene tijekom ranijih iskopavanja.³ Ipak, kao i u drugim sličnim prigodama, ni ovo iskopavanje nije posve ostalo bez nalaza koji

¹ B. MARIJANOVIĆ, 1981. Ovogodišnja iskopavanja financirana su sredstvima Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, a uz voditelja su sudjelovali mr. D. Vujević, asistent na Odjelu za arheologiju Sveučilišta u Zadru, A. Odža, asistentica na Odjelu za arheologiju Filozofskog fakulteta u Mostaru, te u okviru terenske

nastave i studenti arheologije na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Mostaru. Iskopavanja će biti nastavljena i u idućim godinama.

² B. MARIJANOVIĆ, 1981, 8-9.

³ *Ibid.* Cjelovito izvješće bit će objavljeno nakon dovršetka iskopavanja.

nisu zabilježeni tijekom prethodnih istraživanja, a jedan od njih je i keramički primjerak koji je predmetom ovoga članka, priređena za 2. broj časopisa *Archaeologia Adriatica* posvećena akademiku Nenadu Cambiju.

Riječ je o keramičkom predmetu – dužine 5,1 cm, promjera 2,9 cm – izrazito valjkasta oblika, perforirana čitavom dužinom korpusa, koji pripada skupini nalaza kakvi su u većem ili manjem broju primjeraka pronalazeni na brojnim neolitičkim nalazištima na Bliskom istoku i u jugoistočnoj Europi,⁴ a za koje se, neovisno o tipološkim divergencijama i variranjima, među ostalim koristi i termin *pintadera*.⁵ Primjerak iz Ravlića pećine karakterizira i vrlo bogat ukras, izveden između dviju linija, duboko užljebljenih, odnosno urezanih tupim instrumentom, na suprotnim krajevima cilindra, a čine ga dvije međusobno povezane spirale koje ispunjavaju čitavu površinu ukrasnoga polja. Premda nisu modelirane i visinom ne prelaze površinu korpusa pintadere, spiralne zavojnice imaju izrazito naglašen plasticitet koji je postignut dubokim žljebljenjem spiralnih zavojnica, s jedne, te djelomičnim izrezivanjem površine pintadere između spirala, s druge strane; T. I, 1a-d.

Pintadera iz Ravlića pećine pronađena je u sloju hvarske (hvarsko-lisičićke) kulture, i to onomu dijelu koji sam već ranije opredijelio u njezinu klasičnu fazu, odnosno fazu Ravlića pećine IIB.⁶ Izrazita odlika te faze Ravlića pećine bogat je ukrasni sustav u kojemu dominiraju slikani ukrasi izvedeni crvenom bojom u crusted tehnici, a među njima su posebno dobro zastupljeni spiralni i spiraloidni motivi. Tu temeljnu odliku IIB faze potvrđuju i keramički ulomci s ovogodišnjeg iskopavanja; među njima su, uz one ukrašene samo slikanim ukrasima, zastupljeni i primjerci s ukrasom izvedenim tehnikom urezivanja na vanjskoj i tehnikom crusted slikanja na unutarnjoj stijenci posude, a za koje vrlo dobre analogije postoje među već poznatim nalazima iz Ravlića pećine⁷; T. II, 1, a-d. Budući da je pintadera neupitno stratigrafski povezana s takvim skupinama keramičkih nalaza, njezina pripadnost klasičnoj fazi hvarske kulture posve je sigurna. S druge strane, i spiralni motivi izvedeni na pintaderi konceptualno su gotovo posve podudarni ili vrlo bliski ne samo ukrasima na slikanoj keramici⁸ nego i znatno rjeđe zastupljenim istovrsnim ukrasima izvedenim tehnikom urezivanja.⁹

Osim posve jasne stratigrafske pozicije, ovdje je potrebno naglasiti još i činjenicu da uz pintaderu nisu vezane nikakve posebne okolnosti nalaza, da ona nije dio nikakve cjeline kojoj bi bilo moguće pripisati posebno značenje, niti su joj na bilo koji način pridruženi neki drugi nalazi kojima bi zbog tipoloških ili nekih drugih posebnosti bilo moguće pripisati ekskluzivno značenje i smisao. Drugim riječima, pintadera iz Ravlića pećine pronađena je u istim okolnostima u kojima su pronađeni i svi ostali nalazi u sloju hvarske kulture.

Nalazi ovoga tipa nisu zastupljeni u poznatom fundusu hvarske (hvarsko-lisičićke) kulture, a i na istočnoj su jadranskoj obali općenito iznimno rijetki. Osim primjerka s Crnog vrila koji pripada ranom neolitiku i tipološki je posve drukčiji,¹⁰ poznata je još samo jedna cilindrična pintadera s Limske gradine koja bi zbog ukrasa na keramičkim nalazima s kojima se povezuje, mogla pripadati danilskoj kulturi, premda ukrasi na samoj pintaderi nisu tipični za tu kulturu.¹¹

⁴ O. CORNAGGIA CASTIGLIONE, 1956; J. MAKAY, 1984; T. DZHANFENAZOVA, 2003; T. DZHANFENAZOVA, 2003a; R. SKEATES, 2007; G. NAUMOV, 2008. i drugi.

⁵ Uz navedeni, u stručnoj se literaturi koriste i drugi termini: *stamp seal*, *stamp*, *calculi*, *ear plug*, *contract ili token*. Usporediti: J. MAKAY, 1984; M. BUDJA, 2003; SKEATES, 2007. i dr.

⁶ *Ibid.* 26-33; 47-49. T. XVIII-XXVI.

⁷ *Ibid.* T. XXIII, 1.

⁸ *Ibid.* T. XXII, 1; T. XXV, 5.

⁹ *Ibid.* T. XXIII, 2.

¹⁰ B. MARIJANOVIĆ, 2008 (u tisku).

¹¹ K. MIHOVILIĆ - B. TERŽAN - B. HÄNSEL - D. MATOŠEVIĆ - C. BECKER, 2002, 19, sl. 1.

Ako se prihvati mogućnost da primjerak s Limske gradine doista pripada srednjem neolitiku, to bi značilo da u neolitiku istočnog Jadrana, u najboljem slučaju, svakom od njegovih osnovnih vremenskih razdoblja pripada samo po jedan takav nalaz.

Izrazita malobrojnost nalaza ovoga tipa na jadranskom području, odsutnost posebnosti u uvjetima njihova nalaza koje bi same po sebi barem upućivale ili sugerirale, ako ne jasno ukazivale na određena rješenja ili bi barem ograničavale broj pitanja koja postoje u vezi s njima, te naglašena razilaženja oko interpretiranja njihove funkcije, značenja i uporabe,¹² uključujući i razmišljanja utemeljena na eksperimentalnim istraživanjima,¹³ razumije se, ne otvaraju velike mogućnosti ni u pokušaju rješavanja tih pitanja vezanih uz primjerak iz Ravlića pećine. Ipak, kako se radi o iznimnom nalazu koji već sam po sebi pobuđuje pozornost, ovdje ću u mjeri u kojoj je to moguće i na prostoru koji mi stoji na raspolaganju iznijeti neka osnovna razmišljanja.

I. Posve sam suglasan s mišljenjem G. Naumova da u razumijevanju funkcije, značenja i uporabe pintadera nije moguće, a rekao bih nije ni potrebno, pribjegavati nekom općem rješenju koje bi obuhvatilo sve nalaze ove vrste,¹⁴ i to ne zbog njihovih velikih divergencija tipološke i stilske naravi, nego u prvom redu zbog toga što su mnogi od njih pronalazeni u posve različitim kontekstima, čak i na jednom istom nalazištu. Samo po sebi, to bi trebalo značiti da se vjerojatna multifunkcionalnost nameće kao najprirodniji odgovor na pitanje njihove svrhovitosti. Razumije se, takav pristup podrazumijeva vrlo široku skalu rješenja, a njihovu je vjerojatnost po mome mišljenju potrebno procjenjivati u odnosu na kontekstualnost svakog pojedinačnog primjerka, čak i na jednom istom nalazištu, posebice kada je riječ o aplikativnosti rješenja naglašeno teorijske naravi.

II. Premda prethodno polazište ne isključuje ni jednu od onih interpretacija koje su u literaturi već iznesene, u konkretnom primjeru nisam sklon pretpostavci da bi ukras izveden na pintaderi iz Ravlića pećine mogao imati vrijednost identifikacijske oznake kolektiviteta u komunikacijskim odnosima s drugim zajednicama,¹⁵ niti da je bio namijenjen za otiskivanje oznaka na keramičkim posudama kao prepoznatljivim odrednicama podrijetla i pravca distribucije ili prirode materijala koju posude sadržavaju.¹⁶ Naime, niti u Ravlića pećini, niti na drugim nalazištima hvarske kulture, a niti na nalazištima onih kultura s kojima su njezini nositelji održavali ekonomske i druge veze, nisu zabilježeni nalazi koji bi takve mogućnosti podržavali. Štoviše, i sama tehnika pečatiranja s kojom bi se pri uporabi pintadere za takve namjene moralo računati, u hvarskoj je kulturi posve nepoznata. S druge strane, tako pretpostavljena praksa uporabe pintadera podrazumijevala bi i pretpostavku o specijaliziranoj produkciji keramičkih posuda i njihovoj predodređenosti primarno za takve namjene već u postupku izradbe, a u daljnjoj projekciji spomenute funkcije pintadera to bi uključivalo i pretpostavku o vrlo "uhodanim" trgovačkim mehanizmima i standardiziranim vrstama predmeta razmjene. Napokon, to bi podrazumijevalo i postojanje produkcijskih središta "specijaliziranih" za proizvodnju i distribuciju određene vrste dobara. Čini mi se da je u ovako zamišljeni prijedlog funkcije, značenja i uporabe pintadera uključeno više pretpostavki nego što bi to bilo prihvatljivo, barem kada je riječ o pintaderi iz Ravlića pećine i hvarskoj kulturi. Naime, unatoč nekim stilskim posebnostima na pojedinim nalazištima u koje sa svojim ukrasima spada i

¹² J. MELLART, 1967, 209, 220; J. MAKAY, 1984, 91; C. PERLÈS, 2001, 252; M. BUDJA, 2003, 119; M. M. G. P. AKKERMANS - M. VERHOEVEN, 1995; K. BAČVAROV, 2003, 82; R. SKEATES, 2007, 186, 195; G. NAUMOV, 2008, 69-73, 74-77, itd.

¹³ D. GHEORGHIU, 2008.

¹⁴ G. NAUMOV, 2008, 78-79.

¹⁵ E. T. TALALAY, 1993, 46; M. BUDJA, 2003, 116.

¹⁶ M. M. G. P. AKKERMANS - M. VERHOEVEN, 1995, 21-25; E. T. TALALAY, 1993, 46; M. BUDJA, 2003, 116.

Ravlića pećina IIB, hvarska kultura predstavlja koherentnu kulturnu cjelinu, a najvažniji dijelovi njezina teritorija – posebice Hercegovina – kompaktne su prostorno-privredne cjeline u kojima nema značajnijih razlika ni u privrednim strategijama ni u unutarnjoj dinamici funkcioniranja partikularnih psihosocijalnih zajednica.

III. Premda sam, jednako kao i neki drugi autori, nalaze ovoga tipa, pronađene izvan kontekstualnih posebnosti, veoma sklon promatrati kao instrumente posve prikladne za izvođenje ukrasa na odjeći ili pak za ukrašavanje dijelova tijela, pa i nekih drugih medija,¹⁷ a valjkasti oblik pintadere s perforiranim korpusom upravo i sugerira takvu namjenu, dužan sam naglasiti da na primjerku iz Ravlića pećine nije moguće uočiti bilo kakve ostatke pigmenta. Nedostatak tih tragova, istina, ne mora imati odlučujuće značenje za eventualno takvo funkcionalno određivanje primjerka iz Ravlića pećine, ali se ne smije ni posve zanemariti ili smatrati čistom slučajnošću, posebice s obzirom na činjenicu što su na mnogim ulomcima keramike, ukrašenih u crusted tehnici, slikani ukrasi vrlo dobro sačuvani. Jednako su dobro u Ravlića pećini sačuvani ostatci pigmenta i kamenih ploča koje sam svojedobno nazvao paletama.¹⁸ Doduše, ovdje treba naglasiti i to da eventualna takva namjena pintadere iz Ravlića pećine ne mora ni približno podrazumijevati jednaku razinu vidljivih ostataka boje. Naime, za razliku od ukrasa na keramici ili nekom drugom mediju, čiji je osnovni cilj izvođenja, neovisno o razlozima, upravo njihova vidljivost, instrumenti koji su za takvo što služili ili mogli poslužiti, uključujući i one namijenjene prenošenju koloriranih uzorka, imali su funkciju samo prenijeti i na drugi medij otisnuti željeni uzorak ili kompoziciju, zbog čega se pigment na njihovoj površini nije ni trebao, a ni smio zadržati.

IV. Premda u vjerojatnoj multifunkcionalnosti pintadera nije isključena ni mogućnost njihove uporabe kao oznake individualnog identiteta ili "hijerarhijske pozicije" neke osobe u određenoj psihosocijalnoj zajednici, moram naglasiti da mi takva mogućnost kod primjerka iz Ravlića pećine ne izgleda prihvatljivom. Štoviše, takvu mogućnost ne sugeriraju ni uvjeti u kojima je pronađena. Pri tomu, razumije se, mislim na onaj oblik individualnog identiteta koji kod istovrsnih primjeraka pintadera na drugim nalazištima proizlazi iz samih okolnosti nalaza, odnosno iz njihove povezanosti s tamošnjom pogrebnom praksom,¹⁹ a u osnovi podrazumijeva primarno sociološke aspekte identiteta i hijerarhije. Međutim, ova suzdržanost prema pripisivanju takve funkcije primjerku iz Ravlića ne znači posvemašnje isključivanje nekih drugih oblika označavanja identiteta i "hijerarhijske pozicije". Pri tomu mislim na onu vrstu označavanja tog identiteta koja bi mogla biti povezana s religijskom praksom stanovnika ovog nalazišta.²⁰ U tom mi se kontekstu posebno značajnom čini vizualna i konceptualna relacija koja postoji između ukrasa izvedena na pintaderi i ukrasa izvedenih na brojnim ulomcima keramike, a zbog kojih Ravlića pećina IIB i ima posebno značenje u cjelini hvarske (hvarsko-lisičićke) kulture i njezina kulturnog identiteta. Međutim, ovdje ne mislim na onaj aspekt te vizualne relacije koji proizlazi iz opće likovnosti svojstvene ovome nalazištu, već na onaj aspekt te relacije koji bi mogao biti povezan s religijskim zamislima i koncepcijama, odnosno s religijskom ideologijom općenito. Naime, kao što je poznato, a i ovdje je već naglašeno, slikani ukrasi na keramici Ravlića pećine IIB izvedeni su u crusted tehnici, isključivo debelim namazom crvenom, uz dominaciju spiralnih i spiraloidnih

¹⁷ J. MELLART, 1967, 220; J. MAKAY, 1984, 91; C. PERLÈS, 2001, 252; M. BUDJA, 2003, 119.

¹⁸ B. MARIJANOVIĆ, 1981, 13-14.

¹⁹ J. MELLART, 1967, 209; A. U. TÜRKCAN, 2006, 46; K. BAČVAROV, 2003, 82; R. SKEATES, 2007, 186, 195.

²⁰ U stručnoj je literaturi već ukazano na naglašenu vizualnu relaciju između ukrasa izvedenih na pintaderama i keramici; G. NAUMOV, 2008, Fig. 1-2.

motiva koji tvore složene kompozicije i pokrivaju pretežit dio stijenki, a uz vanjsku ukrašavana je i njihova unutarnja površina. Sve navedene okolnosti tu skupinu keramičkih nalaza čine posve neuporabljivim za bilo kakvu praktičnu namjenu i nedvojbeno upućuju na njihovu ekskluzivnu povezanost s posebnim prigodama i praksom koja proizlazi iz ideja i zamisli u čiju je meditativnu bit na razini raspoloživih podataka vrlo teško proniknuti. Međutim, ideološka strukturiranost prakse, koja uključuje i spomenuti ukrasni sustav i ekskluzivnu namjenu čitave keramičke skupine, u ovome kontekstu i nije bitna ili barem ne onoliko koliko je u tomu kontekstu bitno vizualno korespondiranje ukrasa s pintadere i keramičkih ulomaka. Naime, ako se prihvati ekskluzivnost u namjeni keramičkih posuda, a ona je po svemu sudeći neupitna, istovrsna namjena mogla bi se pripisati i samoj pintaderi kao instrumentu korištenju u ritualnoj praksi, zbog čega je vizualno korespondiranje s ostalim predmetima namijenjenim istim potrebama posve prirodno, a rekao bih i prijesto potrebno, jer je utemeljeno na istoj i posve određenoj ideji. U takvoj religijskoj praksi jedan dio obreda mogao se zasnivati i na provođenju različitih procedura u kojima su se mogli, a vjerojatno i jesu, koristiti svi instrumenti koji su primjereni cilju rituala. U tomu kontekstu i pintadera iz Ravlića pećine mogla je biti posve primjerena potrebama i postupcima koje je u tim prigodama provodio «upućeni» pripadnik zajednice, pa bi se i pintaderi, s jedne strane, moglo pripisati značenje individualne identifikacije predvodnika procedura i postupaka, odnosno na taj način shvaćene "hijerarhijske pozicije". S druge strane, ni keramičke posude ni pintadera ne bi imale značenje simbola, nego samo instrumenata u ritualu koji je sastavni dio "religijske procedure", dok bi ukrasi mogli imati značenje simbola samog kulta.²¹

Dakako, ni ritual ni kult s kojima je cjelina ovih nalaza eventualno povezana, nije moguće ni izdaleka rekonstruirati, a još je manje moguće raspravljati na koji se način i u kojim prigodama provodio, tko je sve u njemu sudjelovao i koji je njegov cilj uopće bio. No, to i nije predmet ovoga priloga. Ako je ovo rješenje namjene pintadere iz Ravlića pećine prihvatljivo, to znači da su motivi izvedeni na njezinoj površini mogli biti prenošeni ne samo na različite medije nego i u svim prigodama koje izlaze iz svakodnevne rutine, a uključuju "propisanu" religijsku proceduru i postupke.

²¹ G. NAUMOV, 2008, 68 s pregledom literature.

T. I

fotografije: B. Marijanović

T. II

fotografije: B. Marijanović

LITERATURA

- AKKERMANS, M. M. G. P. – VERHOEVEN, M., 1995. – An Image of Complexity: The Burnt Village at Levant Neolithic Sabi Abyad, Syria, *American Journal of Archaeology*, 99, Boston.
- BAĆVAROV, K., 2003. – *Neolitni pogrebni obredi*, Sofia.
- BUDJA, M., 2003. – Seals, contract and tokens in the Balkans Early Neolithic, where in the puzzle, *Documenta Praehistorica*, XXX, Ljubljana.
- CALEGARI, G., 2008. – *Le pintaderas preistoriche e l' "archeologia della bellezza"*, *Prehistoric Stamps, Theory and Experiments*, Universităţii din Bucureşti, Bucurest.
- CORNAGGIA CASTIGLIONE, O., 1956. – Origini e distribuzione delle pintaderas delle preistoriche "euro - asiatiche", *Rivista di Scienze Preistoriche*, 11, 123-153.
- DZHANFEZOVA, T., 2003. – Neolithic Pintaderas in Bulgaria (Typology and Comments on their Ornamentation), *Early Symbolic System for Communication in Southeast Europe*, B.A.R. IS, 1138, 97-108.
- DZHANFEZOVA, T., 2003a. – Pintaderas: Problems, Specifics and ways for Treating the Information, A database Proposal, *Aqvileia Nostra*, LXXIV, Aquileia.
- GHEORGHU, D., 2008. – *Materiality, experiment, experientiality*, *Prehistoric Stamps, Theory and Experiments*, Universităţii din Bucureşti, Bucurest.
- MAKKAY, J., 1984. – *Early Stamp Seals in South-East Europe*, Akademiai Kiado, Budapest.
- MARIJANOVIĆ, B., 1981. – Ravlića Pećina (Peć Mlini), *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, NS, 35/36, Sarajevo.
- MARIJANOVIĆ, B., 2008. – *Crno vrilo I, naselje ranog neolitika kod Zadra*, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2008. (u tisku)
- MELLART, J., 1967. – *Çatal Hüyük: A Neolithic Town in Anatolia*, Thames and Hudson, London.
- MIHOVILIĆ, K. – TERŽAN, B. – HÄNSEL, B. – MATOŠEVIĆ, D. – BECKER, C., 2002. – *Rovinj prije Rima*, Oetker-Voges Verlag Kiel.
- NAUMOV, G., 2008. – *Neolithic stamps from the Southern part of the Balkan Peninsula*, *Prehistoric Stamps, Theory and Experiments*, Universităţii din Bucureşti, Bucurest.
- PERLÈS, C., 2001. – *The Early Neolithic in Greece, The first farming communities in Europe*, Cambridge University Press. Cambridge.
- SKEATES, R., 2007. – Neolithic Stamps: Cultural Patterns, Processes and Potencies, *Cambridge Archaeological Journal*, 17/2, Cambridge.
- TÜRKCAN, A. U., 2006. – *Çatalhöyük Stamp Seals, Çatalhöyük: From Earth to Eternity*, Istanbul.
- TALALAY, E. T., 1993. – *Deities, Dolls and Devices, Neolithic Figurines from Franchthi Cave, Excavation in Franchthi Cave, Greece*, Fascicle 9, Indiana University Press, Indianapolis.

THE PINTADERA FROM RAVLIĆA CAVE

SUMMARY

The article discusses the find of a pintadera (stamp or model) from the late Neolithic stratum (Hvar Culture) of the multilayered site of Ravlića Cave in western Herzegovina (Bosnia & Herzegovina), where systematic excavation was first performed in 1977-1979. The pintadera was discovered during the renewed excavations that began in 2008, and in stratigraphic terms, it is related to the IIB phase there (classic Hvar Culture), which is particularly characterized by painted decorations in the crusted technique. Given that the pintadera is not connected to any particularly indicative context, the question of its function, significance, and use at this site remains completely open. Taking into consideration various opinions about the use of identical finds at other sites, as well as the conceptional and artistic similarity of the decoration on the pintadera with the motifs on the painted pottery from Ravlića Cave, which because of the technique of workmanship the author considers to be entirely unsuitable for practical use, the author attributes to it the character of an object intended for special occasions, hence related to ritual activities on the part of the inhabitants of Ravlića Cave.

KEY WORDS: *pintadera, Neolithic, Ravlića cave*